

ЕДИН ТУРСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ЕМИГРАНТ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК – ТАРЪК МЮМТАЗ

Мемиш Мердан

A TURKISH POLITICAL EMIGRANT IN BULGARIA
IN 1920s – TARIK MUMTAZ
Memish Merdan

***Abstract:** After presenting brief autobiographical data on the Turkish political emigrant Tarik Mumtaz (1891/1892 - 1977), the article addresses some of the issues related to his stay in Bulgaria in the 1920s, using unpublished archive materials stored in the State Archives of the town of Targovishte, as well as publications on the subject, mainly in Turkish.*

***Key words:** Tarik Mumtaz, „List of 150“, Turkish political emigration, political journalism, Targovishte, private Turkish schools*

<https://doi.org/10.46687/ENVH5234>

В настоящата публикация ще се спрем на един от представителите на турската политическа емиграция в България през 20-те години на ХХ в. Ще засегнем само някои от проблемите, свързани с периода на пребиваването му в България.

Тарък Мюмтаз е роден в Истанбул. В издадения му от турските власти през 1938 г. документ за самоличност е посочено, че годината му на раждане по календара Руми е 1307 г., а по Хиджра – 1309 г. Това съответства на годините 1891-1892 по Григорианския календар. Истинското име на Тарък Мюмтаз е Ахмед Тарък. По-късно приема фамилното име Язганалп, което в последствие променя на Гьозтепе. Родители му са Фатма Незихе ханъм и Мюмтаз бей – полковник от военноморските сили на Османска Турция. След завършване на Военното училище Харбие в Истанбул Тарък Мюмтаз постъпва в османската армия. Според документите на турското разузнаване, използвани от турската изследователка Шадуман Халъджъ, последното му повишение е в чин кавалерийски капитан, без обаче да е посочена дата (Halıcı 2021: 350).

Тарък Мюмтаз Гьозтепе
(Източник: Deliorman 2010: 104)

В периода след подписването на Мудроското примирие (30 октомври 1918 г.) Тарък Мюмтаз издава списание „Юмит“, политиката на което е насочена срещу падналата от власт младотурска партия „Единение и прогрес“ (Halıcı 2021: 350-351).

На 24 февруари 1919 г. Тарък Мюмтаз е назначен за адютант в Министерството на войната в Истанбул. Изпълнява длъжността адютант на общо деветима титуляри или временно изпълняващи длъжността министър на войната. Сред тях са Абул Ахмед паша, Сюлейман Шефик паша, Мерсинли Джемал паша, Мустафа Февзи паша (маршал Февзи Чакмак), Кара Саид паша. През април 1920 г. Дамат Ферид паша сформира четвъртото си правителство, като поема временно и министерството на войната. Тарък Мюмтаз е назначен за негов адютант (Halıcı 2021: 351). По това време разривът в отношенията между столицата и националноосвободителните сили, ръководени от Мустафа Кемал, ускорено се задълбочава (Zürcher 2004: 222). Шейхюлисламът Дюрризаде Абдуллах ефенди издава фетва, с която обявява националистите на Мустафа Кемал за бунтовници и е „наложително“ („ваджиб“) същите да бъдат убити (Kocatürk 2000: 148-149).

На 18 април 1920 г. истанбулското правителство с подкрепата на англичаните (Avcıoğlu 1974: 148-149) създава войска, целта на която е да ликвидира съпротивителното движение на кемалистите („Кувайъ миллие“, т. е. „Национални сили“). Тази войска е наречена „Кувайъ инзибатие“ („Сили на реда“), но е по-известна с помпозното име „Халифатска армия“ (Avcıoğlu 1974: 149; Kocatürk 2000: 151). Тарък Мюмтаз е назначен за командир на картечно-артилерийските части на тези сили на реда (Soysal 2008: 144). Тази новосъздадена армия, числено надвишаваща 2 000 души, където поради не особено високия си боен дух, където заради слабото си ръководство, не успява да противодейства активно на кемалистите (Zürcher 2004: 222). На 14 юни 1920 г. в района на Измит националните сили на Мустафа Кемал извършват настъпление срещу „Силите на реда“, в резултат на което една част от последните преминават в редиците на кемалистите. На следващия ден останалата част офицери и бойци на разгромената от националните сили „Халифатска армия“ потегля с ферибот за Истанбул (Kocatürk 2000: 172). На 25 юни 1920 г. Министерството на войната издава заповед за разформироване на „Силите на реда“ (Kocatürk 2000: 176-177).

На 9 септември 1922 г. турската кавалерия влиза в Измир. На 22 септември 1922 г. Дамат Ферит паша под охраната на английската полиция тайно напуска Истанбул и се установява в Ница, Франция. На 17 ноември 1922 г. последният османски султан Мехмед VI бяга в Малта, а по-късно се установява в Сан Ремо, където остава до смъртта си през май 1926 г. (Kocatürk 2000: 348, 366-367).

Пак по същото време Турция напуска и Тарък Мюмтаз. Установява се в България, в град Варна. Тук той остава до септември 1923 г. като следи политическите събития в България и под псевдонима Али Топчиев започва да изпраща редовно репортажи „на един от големите истанбулски вестници“ (в-к „Гевхиди Ефкяр“ – б. а. – М. М.) под общото заглавие „Писма от България“. Броевете на същия турски вестник се разпространяват и в България, а населението следи с интерес събитията, предадени от „Али Топчиев“. От редакцията на вестника в Истанбул започват редовно да му изпращат по 50 броя, които той продава и по този начин успява да си осигури препитание (Göztere 2018: 277-290).

В дните непосредствено след 9 юни 1923 г. той заминава в София, за да следи политическите събития „на място”. От това му отсъствие варненци разбират, че Али Топчиев всъщност е политическият емигрант Тарък Мюмтаз, живущ в техния град (Göztepe 2018: 293-295). Следва мигновена реакция от страна на вестник „Делиорман“, издаван на турски език в Разград (Göztepe 2018: 308-309). Особено активен в това отношение е Мустафа Шериф Алянак, който става причина турският вестник „Тевхиди ефкяр“ да спре публикуването на репортажите на Тарък Мюмтаз (Deliorman 2010: 27, 90).

Въпреки всичко в края на лятото на 1923 г. Настоятелството на мюсюлманските училища в Ескиджумая (Търговище) изпраща във Варна свои представители, които заявяват пред Тарък Мюмтаз, че се нуждаят от достойна личност, която да поеме поста директор на мюсюлманските училища в гр. Търговище и района му. Настоятелството подчертава, че държи именно той да бъде новият директор. След известни колебания Тарък Мюмтаз приема предложението (Göztepe 2018: 296-313).

През 1924 г. Великото национално събрание на Турция изготвя списък, включващ имената на 150 души, т. нар. „Списък на 150-те”, обвинени в измяна на отечеството, а през 1927 г. същите са лишени от турско гражданство. Тарък Мюмтаз е записан в този списък под номер 21 (Soysal 1985: 56, 59).

През 1925 г. Тарък Мюмтаз е принуден да напусне България. Малко преди това работи известно време в Силистра като печатар (Göztepe 2018: 417-419). Сдобил се с албански паспорт, Мюмтаз отпътува за Берлин. Няколко месеца по-късно обаче турското правителство извършва постъпки пред властите в Германия за екстрадирането му от страната. Без да дочака реакцията на Берлин, Тарък Мюмтаз заминава в Сан Ремо при Мехмед VI (Halıcı 2021: 355) и остава с него до смъртта му през май 1926 г. След това той придружава ковчега на покойния султан до Дамаск, където на 3 юли е извършено погребението (Büke Okuyar 2019, 77).

Тарък Мюмтаз остава в Сирия няколко години, след което се прехвърля в Александрета, където също се изявява като публицист (Halıcı 2021: 356-378).

През 1938 г., по предложение и настояване на Мустафа Кемал, е обявена амнистия за лицата от въпросния списък на 150-те. През юли 1938 г. Тарък Мюмтаз се прибира в родния Истанбул, но близо три месеца по-късно се връща отново в Александрета (Halıcı 2021: 374-375). Тарък Мюмтаз прекарва последните си години в Анкара, където умира на 24 януари 1977 г. (Göztepe 2018: 30; Halıcı 2021: 378).

Спомените си, свързани с периода 1922-1926 г., включително и времето на пребиваването му в България, той е публикувал във в-к „Йени сабах“ в броеве 2599 - 2808, съответно от 13 август 1945 до 15 март 1946 г. През 2018 г. Хасан Гюнайдын издирва по страниците на въпросния вестник спомените на Тарък Мюмтаз и ги публикува в отделен том, озаглавен „Адът на изгнаничеството. Спомени за периода след подписването на примирието“. Всъщност това е второ издание като отделна книга на спомените. Първото е направено от известния турски автор, кемалистки противник, Кадир Мъсьроглу. Причината, поради която Хасан Гюнайдын решава да събере и да публикува наново спомените на Тарък Мюмтаз, е некоректното им предаване в изданието на Кадир Мъсьроглу (Göztepe 2018: 33-34).

У нас липсва изследване, посветено на личността и делото му. Не ни е известно и проучване, което да третира проблема за турската политическа емиграция в България в периода между двете световни войни.

В турската историография животът и дейността на Тарък Мюмтаз са разглеждани в контекста на проблема за „150-те“ (Soysal 1985; Bingöl 1994; Erdaha 1998; Halıcı 1998; Soysal 2008; Halıcı 2021), но съществуват няколко изследвания, в които е отделено внимание на журналистическата му дейност в Сирия (Özkaaya Duman, Payaslı 2014; Özkaaya Duman 2016; Büke Okyar 2019), която дейност съвпада във времето с периода на политическите борби около статута на санджакка Александрета. Годишите на пребиваването му в България са пренебрегвани, може би поради липса на информация. Изключение правят две изследвания с популярен характер, посветени на историята на турскоезичната преса в България, в които е дадена кратка, но в известна степен и несъвсем точна информация за него (Okday, ts.; Deliorman 2010).

В труда на турската изследователка Шадуман Халъджъ, посветен на журналистите, включени в списъка на „150-те“, е привлечен непубликуван архивен материал от турската Главна дирекция „Сигурност“. Прави впечатление, че информацията за Тарък Мюмтаз, която е извлечена от този архив, обхваща документи от 1926 г. и следващите години. С други думи, вероятно във въпросния архив липсва информация за Тарък Мюмтаз до 1926 г. Явно поради това някои от твърденията на авторката относно времето на пребиваването му в България не са съвсем точни. Халъджъ не е използвала спомените на Тарък Мюмтаз, публикувани от Х. Гюнайджъ.

Освен спомените на Тарък Мюмтаз, ценен източник за годините от живота му, прекарани в България, е пресата от този период – турска и българска, тъй като той активно кореспондира под различни псевдоними както с истанбулската преса, така и с различни вестници, които излизат в България на турски език (по това време списвани на арабица). Същевременно по страниците на пресата в България Тарък Мюмтаз влиза във вестникарска полемика с отделни представители на организациите на тракийските бежанци, но най-вече с журналисти и сътрудници на разградския вестник „Делиорман“ (Göztepe 2018: 308-309), който в по-ново време е определян като кемалистки (Yalamov 1998: 21). В публицистичната си дейност Тарък Мюмтаз взема и отношение към политическите борби в страната, което провокира раздражението на някои крупни представители на турската общност в България от този период.

Тарък Мюмтаз пребивава в Търговище сравнително кратко време, но развива активна обществена дейност. Работи за популяризирането на спорта, организира футболни срещи, създава библиотечна сбирка, работи за издигането на турското население в културно отношение, издава вестник. Но най-впечатляваща е дейността му като училищен директор.

Във фонда на Частното турско училище в Държавен архив – Търговище¹ се съхраняват документи, от които е видно, че през учебната 1923-1924 г. Тарък Мюмтаз действително е бил директор на това училище. В Историческата справка към фонда са дадени и кратки биографични данни за него. Така в „История на

¹ DA – Targovishte: Fond 214.

фондообразователя – турското основно училище гр. Търговище”², в частта „Турски светски училища”, които са съществували в Търговище³, е отбелязано, че

Тарък Мюмтаз е учителствал до 1922 г. Той е политически емигрант от Турция и бил журналист. Известно време в Търговище е издавал вестник Делиорман при дружеството „Възпитателно огнище”, което е имало просветни задачи, а също така е устройвало и физкултурни игри и състезания. Мюмтаз е основал първото футболно дружество на турците и издал Правилник за футбола. Същият е подтикнал турските граждани да се изгради ново училище, днешната сграда на Второ начално училище. От Търговище Мюмтаз се изселва в Турция, понеже много от първенците турци не го искали...⁴.

В спомените си Тарък Мюмтаз не е посочил точни дати, но става ясно, че по време на събитията около 9 юни 1923 г. той е бил все още във Варна (Göztepe 2018: 293-295). От спомените става ясно и че длъжността директор му е предложена в края на лятото на 1923 г. Тарък Мюмтаз се „изселва в Турция” чак през 1938 г. и не директно от Търговище. Що се отнася до в-к „Делиорман“, той се издава в Разград от журналиста и „директор стопанин“ на вестника Махмуд Неджмидин (Вж. Deliorman, sayı 98, 10 Ağustos 1924 /1340). В съпоставителен план с информацията от спомените и публицистиката му в общи линии останалата част от информацията, дадена в историческата справка, е вярна.

В края на горесцитирания архивен документ е отбелязано, че той е изготвен през 1960 г. от Мустафа Мехмедов Заралиев – учител в прогимназията. Той е написал тази „История” на училището след като е разпитал възрастни хора и пенсионирани учители от същото училище и е използвал стари училищни свидетелства и други училищни документи⁵.

Информацията, свързана с Тарък Мюмтаз, дадена в този документ, се потвърждава и от паспорта на турското частно училище, изготвен няколко години след неговото одържавяване. Паспортът е одобрен от министъра на народната просвета на 14 юли 1956 година⁶. Там е отбелязано, че училищната сграда е построена по почин на учителите и с помощта на тогавашното училищно настоятелство. По-нататък текстът продължава така:

инициативата за построяване на училището е била подета от бившия директор и учител през същите години – Тарук Мюмтаз, емигрант от Турция, същият по-късно се изселил пак в Турция[...] имайки предвид ръста на образование между турското население от града и от околията и за да се прибере повече ученици от околията училищната сграда е проектирана с повече класни стаи, кабинети, училищна трапезария и широк салон. Сградата е строена с тухли и конструкцията е с чамов материал [...] училището е районно основно училище и прибира ученици

² DA – Targovishte: Fond 214, opis 2, a. e. 9, list 1-4.

³ DA – Targovishte: Fond 214, opis 2, a. e. 9, list 2-4.

⁴ DA – Targovishte: Fond 214, opis 2, a. e. 3.

⁵ DA – Targovishte: Fond 214, opis 2, a. e. 9, list 4.

⁶ DA – Targovishte: Fond 72, opis 6, a. e. 10, list 392-397.

от селата Пролаз, Стража, Лиляк, Момино, Ловец, Острец и Голямо Соколово⁷.

От главната класна книга на учениците от първи клас на Ескиджумайската прогимназия Рушице за учебната 1923-1924 г. (на български език)⁸ научаваме също, че директорът ѝ Тарък Мюмтаз е преподавал рисуване и гимнастика. В книгата (на турски език) за преподадения учебен материал в 3-ти клас за същата учебна година е записано, че директорът и класен наставник се казва Ахмед Тарък⁹. В същата книга срещу името на учителя по турски, френски, рисуване и гимнастика е записано името „Тарък“¹⁰.

В историческата справка на архивен фонд „Частно турско основно училище – гр. Търговище (1888-1946 г.)“, изготвена на 23 февруари 2006 г. от бившия вече директор на архива г-н Светлин Божинов, е отбелязано, че особено след 1922 г. в първоначалното училище сред преподавателите се срещат имената и на българи¹¹, които, според нас, освен учители по български език, вероятно са преподаватели по българска история и география.

Пак по това време, според съхранените главни класни книги на Частната турска прогимназия, пише Божинов, започват да се обучават и девойки¹².

В книгата си „История на турската общност в България“ Ибрахим Ялъмов пише, че след Първата световна война необходимостта от преустройство на образователната система става очевидна. Тази система не осигурява нужната подготовка на децата от турски произход. Това ги лишава от пълноценна реализация в живота. Частните турски училища, пише Ибрахим Ялъмов, не разполагат с подходяща материална база и подготвени педагогически кадри. Училищните сгради са стари, нехигиенични и негодни за учебна дейност. В училищата не са налице най-необходимите учебни помагала и средства. Педагогическото ниво на обучението в тях е ниско (Yalamov 2002: 181-182).

Именно на фона на тази констатация на Ибрахим Ялъмов може да се открие дейността на турския политически емигрант Тарък Мюмтаз по време на пребиването си в България. Предстои обаче дейността на политическата емиграция от Турция през междувоенния период да бъде изследвана по-детайлно, като вниманието бъде насочено и към други нейни представители, намерили убежище в нашата страна.

ЛИТЕРАТУРА

Непубликувани архивни източници:

DA – Targovishte: Fond 72, opis 6, arhivna edinitsa 10 [Държавен архив – Търговище, фонд 72, опис 6, архивна единица 10].

DA – Targovishte: Fond 214, opis 2, arhivna edinitsa 3 [Държавен архив – Търговище, фонд 214, опис 2, архивна единица 3].

⁷ DA – Targovishte: Fond 72, opis 6, a. e. 10, list 394a.

⁸ DA – Targovishte: Fond 317K, opis 2, a. e. 22, list 1.

⁹ DA – Targovishte: Fond 317K, opis 2, a. e. 10, list 1.

¹⁰ DA – Targovishte: Fond 317K, opis 2, a. e. 10, list 3-40.

¹¹ DA – Targovishte: Fond 317K, Istoricheska spravka, list 1.

¹² DA – Targovishte: Fond 317K, Istoricheska Spravka, list 1-2.

- DA – Targovishte:** Fond 214, opis 2, arhivna edinita 9 [Държавен архив – Търговище, фонд 214, opis 2, архивна единица 9].
- DA – Targovishte:** Fond 317K, Istoricheska spravka [Държавен архив – Търговище, фонд 317K, Историческа справка].
- DA – Targovishte:** Fond 317K, opis 2, arhivna edinita 10 [Държавен архив – Търговище, фонд 317K, opis 2, архивна единица 10].
- DA – Targovishte:** Fond 317K, opis 2, arhivna edinita 22 [Държавен архив – Търговище, фонд 317K, opis 2, архивна единица 22].

Вестници:

Deliorman, sayı 98, 10 Ağustos 1924 /1340.

Изследвания:

- Avcıoğlu 1974:** Avcıoğlu, D. Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, Birinci Kitap, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Bingöl 1994:** Bingöl, S. Yüzellikler Meselesi, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Deliorman 2010:** Deliorman, A. Bulgaristan'da Türkçe Basım 1865-2009. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- Erdaha 1998:** Erdaha, K. Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Halıcı 1998:** Halıcı, Ş. Yüzellilikler, Anadolu Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Halıcı 2021:** Halıcı, Ş. Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Soysal 1985:** Soysal, İ. 150'likler. İstanbul: Gür Yayınları.
- Soysal 2008:** Soysal, İ. Kurtuluş savaşında işbirlikçiler, İkinci Basım, İstanbul: Bengi Yayınları.
- Göztepe 2018:** Göztepe, Tarık Mümtaz. Gurbet Cehennemi. Mütareke Sonrası Hatırat. Şstanbul: Kopernik Kitap.
- Kocatürk 2000:** Kocatürk, U. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938. 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Okday, ts.:** Okday, İ. H. T. Bulgaristan'da Türk Basımı. Hürriyet Ofset Batbaacılık ve Gazetecilik A. Ş.
- Özkaya Duman, Payaslı 2014:** Özkaya Duman, O, Payaslı, V. Bir Yüzelliliğin Halep Gezi Notlarından Günceller: Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe). – In: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, p. 967-983.
- Özkaya Duman 2016:** Özkaya Duman, O. Halep Maarif Matbaasından Tarık Mümtaz'ın Kalemiyle Çizgiler ve Bilgiler. – In: Hatay Araştırmaları – II. Antakya.
- Yalamov 1998:** Yalamov, İ. Turskiyat periodichen pechat v Balgariya (1878-1996). – In: Periodichniyat pechat na maltsinstvata v Balgariya (1878-1997). Sofia: Fondatsiya "Mezhduetnicheska initsiativa za choveshki prava" [Ялъмов, И. Турският периодичен печат в България (1878-1996). – В: Периодичният печат на малцинствата в България (1878-1997). София: Фондация „Междуетническа инициатива за човешки права“].
- Yalamov 2002:** Yalamov, I. Istoriya na turskata obshtnost v Balgariya. Sofia: IK "Iinda-Evtimov" [Ялъмов, И. История на турската общност в България. София: ИК „Илинда-Евтимов“].
- Zürcher 2004:** Zürcher, E. J. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 18. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.